

І. Ю. Шапран

*Житомирський державний університет
імені І. Франка*

*Науковий керівник:
канд. філол. наук, доцент, Савчук І. І.*

ЗВ'ЯЗОК МОВИ ТА КУЛЬТУРИ У ВИМІРІ ТЕОРІЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Постановка проблеми: У сучасному світі міжкультурна комунікація стала однією з найважливіших форм взаєморозуміння людей, що сприяє формуванню толерантності, діалогу культур, прогресивному культурно-історичному розвитку народів Землі. Щоб запобігти міжкультурним комунікативним невдачам, варто знати, що між мовою та культурою існує тісний, нерозривний зв'язок, адже мова зберігає усі культурні цінності народу. Успішна міжкультурна комунікація досягається за рахунок створення лінгвокультурної картини світу, під якою розуміється сукупність знань про мовні одиниці, їх культурний зміст, вироблений на певному етапі розвитку нації, що зберігається і передається з покоління в покоління і забезпечує спадкоємність мовного і культурного мислення носіїв мови.

Розробленість дослідження: Зв'язок мови та культури є актуальною темою дослідження у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Дана проблема знайшла своє відображення у роботах Ф. Боаса, І. Гердера, В. фон Гумбольдта, Б. Єрасова, О. Леонтовича, Ю. Лотмана, Е. Сепіра, С. Тер-Мінасової, Н. І. Толстого, Б. Уорфа та інших.

Метою даної роботи є теоретичний аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми та висвітлення особливостей зв'язку мови та культури у вимірі теорії міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу: Розуміння культури як комунікації стало основою розвитку теорії міжкультурної комунікації, біля витоків якої був Е. Холл. «Культура» і «комунікація» є базовими для міжкультурної комунікації.

Міжкультурна комунікація – субсистема людської комунікації. У найзагальнішому вигляді міжкультурну комунікацію визначають як комунікацію між членами двох або більше культур. Міжкультурна комунікація є необхідною передумовою функціонування і розвитку культури, що забезпечує інформаційний зв'язок між соціальними групами і спільнотами в часі і просторі, що робить можливим накопичення і передачу соціокультурного досвіду, організацію та координацію спільної діяльності людей, трансляцію ідей, знань і цінностей [3].

Тісний зв'язок мов і культур відзначався вченими ще задовго до виникнення глобалізаційних процесів інформаційного століття, коли мова

вивчалася в основному як лінгвістичне явище. Одним з перших лінгвістів, що звернули увагу на нерозривний зв'язок мови і національної культури, був німецький філософ і мовознавець, засновник Берлінського університету В. фон Гумбольдт. Свої погляди на мову як на діяльність, характер і структура якої висловлюють культуру і індивідуальність мовців, він виклав у трактаті «Про відмінність будови людських мов і їх вплив на духовний розвиток людства» («Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts»), вперше опублікованому в 1836 р. [2]. В. фон Гумбольдт розглядав мову як «засіб формування нації» на основі спільності культури, що виражає самотність внутрішню форму «духу народу». Мова, на думку В. фон Гумбольдта, є частиною національної ідентичності. Разом з рідною мовою ми сприймаємо як би частинку нас самих [2: 68-69]. Відповідно, контакт з іншими мовами і культурами сприяє взаєморозумінню між народами, так як дозволяє зрозуміти спосіб мислення і світовідчуття людей, які говорять іншими мовами.

В кінці XIX – початку XX ст. одним з основних центрів етнологічних і етнографічних досліджень стали Сполучені Штати Америки в зв'язку з великим інтересом до мов і культур корінних народів Америки. Американський антрополог Ф. Боас переглянув поняття культури і включив в нього мову в якості одного з найбільш важливих компонентів [7]. Подальший розвиток етнолінгвістики в працях його учнів Е. Сепіра і Б. Уорфа пов'язано з висуненням принципу лінгвістичної відносності – уявленням про те, що «картина світу» людини залежить не стільки від навколишньої дійсності, скільки від граматичної й лексичної структури його мови.

Взаємовідносини мови і культури також привернули значну увагу у вітчизняній науці і розглядалися в якості предмета вивчення в працях багатьох вчених, які, з огляду на багатоаспектність феноменів мови і культури, використовували дослідні методи і підходи різних теоретичних дисциплін. Представник напряму етнолінгвістики, академік Н. І. Толстой, визнавав тісний, нерозривний зв'язок мови і культури, але в той же час підкреслював складність і неоднозначність їх взаємовідносин [6]. Відносини між культурою і мовою можуть розглядатися як відносини цілого і його частини. Мова може бути сприйнята як компонент культури або знаряддя культури (що не одне і те ж), особливо коли йдеться про літературну мову або мову фольклору. Однак мова в той же час і автономна по відношенню до культури в цілому, і її можна розглядати окремо від культури (що і робиться постійно) або в порівнянні з культурою як з рівнозначним і рівноправним феноменом [6: 16].

З точки зору семіотики, наукової дисципліни, що вивчає різні знакові системи, що зберігають і передають інформацію, проблеми взаємин мов і культур були висвітлені в працях Ю. М. Лотмана [4], автора універсальної семіотичної теорії та методології. Використовуючи в якості об'єкта аналізу семіотичний простір («семіосферу»), усередині якої реалізуються комунікативні процеси і виробляється нова інформація, Ю. Лотман прийшов

до висновку, що умовою існування мови та культури є необхідність чогось іншого (іншої людини, мови чи культури), так як простір реальності не охоплюється жодною мовою окремо, а тільки їх сукупністю [4].

Відзначаючи тісний взаємозв'язок і взаємозалежність мови та мислення, і аналізуючи їх співвідношення з культурою і дійсністю, російський лінгвіст і культуролог С. Г. Тер-Мінасова приходить до висновку, що мова, мислення і культура взаємопов'язані настільки тісно, що практично складають єдине ціле, що складається з цих трьох компонентів, жоден з яких не може функціонувати (а отже, і існувати) без двох інших. Всі разом вони співвідносяться з реальним світом, протистоять йому, залежать від нього і одночасно формують його [5: 39]. Уточнюючи взаємини мови і культури, С. Тер-Мінасова стверджує, що правильніше говорити не про співвідношення частина – ціле, мова – частина культури, а про взаємопроникнення, взаємозв'язок і взаємодію. Мова – частина культури, але й культура – лише частина мови. Значить, мовна картина світу не в повному обсязі поглинена культурною, якщо під останньою розуміти світогляд людини, створений в результаті його фізичного досвіду і духовної діяльності [5: 46].

С. Тер-Мінасова зазначає, що зв'язок мови і культури визначається тим, що між реальністю і мовою стоїть мисляча людина, носій мови. Сприймаючи і усвідомлюючи світ, людина осмислює результати свого сприйняття в процесі мислення і надає їм вербальну форму. Те, що між мовою і реальністю стоїть мислення, пояснює відмінності в вираженні реальності різними мовами. «Шлях від реального світу до поняття, і далі до словесного вираження різний у різних народів, що обумовлено відмінностями історії, географії, особливостями життя цих народів і, відповідно, відмінностями розвитку їх суспільної свідомості. Оскільки наша свідомість обумовлена як колективно (всім тим, що визначено словом "культура" в його широкому, етнографічному сенсі), так і індивідуально (специфічним сприйняттям світу), то мова відображає дійсність не прямо, а від реального світу до мислення і від мислення до мови [5: 39]. Обумовленість відображення світу національною культурою, менталітетом і світоглядом створює, на думку С. Тер-Мінасової, відому метафору про мову як про дзеркало, в якому відбивається світ. Те, що національна культурна картина світу є первинною по відношенню до мовної, пояснює залежність мови від культури. Але, у свою чергу, мова також надає безсумнівний вплив на культуру і мислення шляхом формування у свідомості картини світу, заданої йому рідною мовою.

Говорячи про вплив мови на світогляд, вчена підкреслює, що мова нав'язує людині певне бачення світу [5: 47]. Тісний взаємозв'язок культурної і мовної картин світу С. Тер-Мінасова також пояснює невдачі різних лінгвістичних шкіл відірвати мову від реальності і вивчати її на матеріалі лише суто лінгвістичних форм і структур. Необхідно брати до уваги не тільки мовну форму, а й зміст – це є єдиним шляхом всебічного дослідження будь-якого явища [5: 46].

Зв'язок мови і культури здійснюється на основі репрезентативної функції мови. Предметність конкретної культури для мови постає в якості референта,

який позначається мовним способом. Таку функцію мови можна назвати і етнокультурною. Наявність етнокультурної функції дає мові культурний зміст і обґрунтовує її в якості одного з критеріїв етнокультурної ідентичності.

Мова, як основна специфічна ознака етносу, займає перше місце серед національно-специфічних компонентів культури. Функції мови, що мають безпосереднє відношення до національної культури, полягають в зберіганні культурних цінностей в формах писемного та усного мовлення, передачі скарбів національної культури з покоління в покоління і формуванні людини шляхом створення особливого бачення світу і менталітету. Підкреслюючи важливість мови в формуванні етнокультурної ідентичності, С. Тер-Мінасова зазначає, що мова – потужне громадське знаряддя, яке формує людський потік в етнос, яке утворює націю через збереження і передачу культури, традицій, суспільної свідомості даного мовного колективу [5: 14].

У процесі міжкультурної взаємодії в своїй мові мовець намагається передати певний обсяг інформації головним чином вербальним способом, вибором тих чи інших одиниць мови, бо мова – і, зокрема, її словниковий склад – є кращим доказом реальності «культури» в тому сенсі, що вона історично передає систему «уявлень» і «установок».

Загальновідомо, що вже при знайомстві з іноземною мовою, людина спирається на знання рідної та, навпаки, пізнання іноземної мови породжує більш глибоке розуміння рідної мови [1: 240]. Але слід зазначити, що рідна мова іноді заважає комунікації та усвідомленню особливостей іноземної мови. Те ж саме відбувається і з культурою. Культура свого суспільства, безсумнівно, дає розуміння культури іншого суспільства на основі однаковості і тотожності. З іншого боку, звична культура свого народу не дозволяє зрозуміти і усвідомити деякі культурні звичаї і традиції інших культур.

Як правило, процес міжкультурного спілкування протікає на мові міжнародної співпраці, проте навіть в цьому випадку комуніканти не вільні від свого (рідного) національного світогляду, яке не тільки знаходить відображення у мовній свідомості людей, а й впливає істотним чином на мовну та розумову діяльність мовця.

При вивченні іноземної мови крім простого засвоєння граматики і вивчення лексики, необхідна лінгвокультурна компетенція в просторі мови, в якій здійснюється взаємодія. Тому акцент слід змістити на оволодіння лінгвокультурною компетенцією, яка має на увазі вивчення і пізнання лінгвокультурного матеріалу, що сприяє вдосконаленню міжкультурної комунікації.

Знаючи культуру, звичаї, традиції, людина легше знаходить ті засоби, які будуть адекватними саме з представниками даної нації і те, що зазвичай без уваги залишається в одній культурі, викликає подив і навіть недоброзичливість в іншій.

Висновок: Міжкультурна комунікація досягається за рахунок грамотного ставлення до навколишньої дійсності, створення лінгвокультурної картини світу, під якою ми розуміємо сукупність знань про мовні одиниці, їх

культурний зміст, вироблений на певному етапі розвитку нації, що зберігається і передається з покоління в покоління і забезпечує спадкоємність мовного і культурного мислення носіїв мови. А це можливо не просто при засвоєнні лексики мови, а й культурної наповнюваності. Мова може представляти і культурно-специфічні аспекти фізичного і соціального світу, і специфічні сторони системи культурних цінностей.

Отже, мова – це дзеркало національної культури, величезна культурна і інтелектуальна цінність. Мова – це засіб спілкування, ідентифікації, соціалізації та залучення до культурних цінностей. Мова не просто передає якесь повідомлення, але й володіє здатністю фіксувати і зберігати культурні надбання людства.

Список використаної літератури

1. Выготский Л. С. Мышление и речь / Лев Семенович Выготский. – Москва: Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – Москва: Прогресс, 2000. – 400 с.
3. Казначеева Т. А. Основные концептуальные подходы к пониманию культуры в культурологии и межкультурной коммуникации / Татьяна Александровна Казначеева. // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. – 3 с.
4. Лотман Ю. М. Семиосфера (Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки / Юрий Михайлович Лотман. – СПб: Искусство, 2000. – 703 с.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – Москва: Слово, 2000. – 146 с.
6. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и лингвистике / Никита Ильич Толстой. – Москва: Индрик, 1995. – 512 с.
7. Boas F. The Mind of Primitive Man (Classic Reprint) / Franz Boas. – New York: Forgotten Books, 2012. – 308 с.